

couzštině také není jejich každodenní intelektuální stravou. Říkám tomu „návrat k Vorovkovi“ – tento český filozof (1879-1929) citoval v osmi jazycích, dokonce v azbuce. Je-li toho třeba (byť bez azbuky) dnes, nejsem si jist.

A konečně postmoderní hříčka Jiřího Buriánka je zjevným náčrtem, počátkem něčeho, co by mohlo sociologii nejen atraktivizovat, ale i jaksi vnitřně proměnit. Cituje-li brněnský Volek Foucaulta, že *naše civilizace má tendenci přetvářet stále více každodenních promluvo- vých aktů na akty vážné*, pak dodám, že Buriánek má tendenci převést smrtelně vážný a nezřídka k uzoufání nudný politický diskurs naší společnosti do polohy hravé či hrové: politickým subjektům přisuzuje ptáky, herečky, stromy, barvy, rostliny a hračky, přesněji – respondenti přisuzují. Vychází z toho cosi inspirujícího, ale mám pocit, že je to přece jen silně *in statu nascendi*. Politický symbolismus, vědomý i nevědomý, asociativní akty, které ve vztahu k našim politickým láskám a nená- vistem pácháme – to vše bude třeba podrobit hlubšímu zkoumání. Buriánkovou zásluhou nepochybně je, že se pokusil spojit svou zkušenost empirického výzkumníka se svým

psychologickým vzděláním. Tento sňatek by nakonec mohl být plodný, zatím jde o stadium milostných hříček či námluv. *Qui vivra verra*.

Pražský sborník, který je tradičně strukturován jako kvazičasopis, je uzavřen dvěma recenzemi, Müllerovou recenzí knihy, jež náhodou (?) pochází z téže myšlenkové dílny jako Maradou komentovaná kniha Aratova (*America at Century's End*, 1991, sepsal Alan Wolf a kolektiv z New School for Social Research), a Sedláčkovou recenzí knihy Miloslava Petruska *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Jan Sedláček se dopustil historického činu: poprvé po listopadu systematicky, podrobně a kriticky (byť vcelku velmi vřdně) analyzoval práci českého autora. Možná, že jde o čin následová- níhodný...

Hodnotit oba sborníky srovnáním nebude, valně to ani nejde: jsou si v mnohém velice podobné, současně však naznačují některé zatím latentní odlišnosti školy brněnské a pražské. Ne, nejde o umělý návrat k tradici, jde o náznak konstituujícího se polycentrismu – Brno zjevně roli periferie hrát nehodlá a ani nebude. Má pro to všechny předpoklady.

Miloslav Petrusěk

Karl Kaser: Hirten, Kämpfer, Stammeshelden: Ursprünge und Gegenwart des balkanischen Patriarchats

Wien/Köln/Weimar, Böhlau Verlag 1992, 462 s.

Historicky orientovaný výzkum matriarchátu vycházel z genealogické teorie, která předpokládala vývojově dějinné vystřídání matriarchátu patriarchálními organizacemi. K jejím oporám patří matriarchální interpretace historických zvyklostí a mýtů antiky Johanna Bachofena, teze o vzniku rodiny a soukromého vlastnictví Bedřicha Engelse, Morganovy práce k matrifokální organizaci severoamerických Irokézů a Freudův průkopnický objev Oidipova komplexu. Patriarchálnímu (a v tomto smyslu každému) řádu musela předcházet matriarchální etapa. Vláda dobrotivých žen-matek byla více či méně násilně přerušena a přeměněna ve špatnou mužsko-otcovskou nadvládu: doprovodné jevy – kontrola sexuality ženy, její vykořisťování a utlačování, mužské následnictví s u-

přednostňováním prvorozeného místo nejmladšího v rodině, posílení sklonů k násilí atd. – jsou známy. Rodové poměry historického (patriarchálního) starověku, zemědělského a městského (patrifokálního) středověku a také naši stále mužsky dominantní (virifokální) industriální současnosti byly mnohokrát vykládány jako výsledek svévole mužských uzurpátorů. Důvodem tohoto chování mužů byla snaha o překonání významu biologické fertility ženy společensko-organizační cestou a z hlediska hlubinné psychologie o její vyvážení jinou předností. Řadou fundovaných, ale i méně fundovaných zkoumání byly historickému výzkumu matriarchátu časem vytvořeny spíše vratké základy. Často praktikovaný interdisciplinární diletantismus některých výzkumníků, které se snažily s nadšenou kreativitou a bez ohledu na metodickou serióznost interpretovat univerzální (panchronické a pantopické, v každém případě mnohovrstevné) kulturní symboly jenom a pouze matriarchálně, nemohl nahradit integrativní analýzu. Bez ní ale není možné adekvátní poro-

zumění společenským procesům. Pravděpodobně i z tohoto důvodu přestala existence univerzálního předhistorického matriarchátu (i přes mnoho logických opěrných bodů) vzbuzovat zájem. Zájem naopak neopadl o vznik, rozšíření a vnitřní logiku patriarchálně-virifikálních modelů světa, které na rozdíl od matriarchálních (matrifokálních) modelů platí za všudypřítomné a v průmyslové společnosti i přes mnoho změn přežívají. Zkoumání předpokladů a nutných podmínek organizace práce a života, které podpořily vývoj patriarchálního řádu a které byly určující pro vznik a přetrvávání odlišné patriarchální mentality, zůstává nadále aktuální. Právě těmto problémům se věnoval Karl Kaser ve svém zkoumání společenskohistorického, ekologického, pracovního organizačního a mentálního pozadí balkánského patriarchátu. Objektem tohoto zkoumání je pravděpodobně nejarchaičtější forma evropského patriarchátu, která byla průkazně praktikována v hornatých balkánských regionech nomádskými a polonomádskými pasteveckými společnostmi od roku *x* do 19. a částečně 20. století. Odlehlá poloha a extrémní přírodní podmínky jí umožnily vyhnout se postupu modernizace v rámci průmyslové revoluce. Posílila ji rovněž staletí trvající absence, příp. slabost centralistického státu, ať už muslimského nebo křesťanského ražení. Strukturální a mentální pozůstatky této specifické balkánské patriarchality přežily nejenom zánik pastevecké formy hospodářství, přechod k usdlému způsobu života skupin, které tuto formu provozovaly, ale stejně tak války a vymezení hranic v oblasti mezi druhou třetinou 19. a polovinou 20. století, které se uskutečnilo zcela bez ohledu na trasy kočovných cest pasteveckých společností. Tyto pozůstatky přežily i zřízení centralistických států a tvoří opírající se o kolektivní mýty, tradice, normy a nepřátelské postoje důležitou, středoevropskému chápání těžko přístupnou vrstvu způsobu myšlení, který lze, i když v různém měřítku, vystopovat i u bojujících stran v čele s partyzány v srbsko-chorvatsko-bosenském konfliktu. Souvislosti zkoumané Karlem Kaserem nejsou bez zajímavosti tedy nejen v kontextu místních dějin jižní Evropy nebo v kontextu výzkumu historického patriarchátu a matriarchátu, ale i kvůli možným návaznostem na aktuální dění: dovolují nahléd-

nout do vývojově dějinného pozadí specifické, mužsky dominantní „balkánské“ mentality, která se v každé válce znovu projevuje, aniž by – přinejmenším zde – byla chápána jako součást modelu světa, který se stal mezitím již disfunkční a anachronický, přežil svou vlastní dobu a který tvoří odvrácenou stranu hrdinství jeho protagonistů. Tento model světa je již ve své mírové, a o to více ve své válečné variantě soustředěn na muže, patriarchálně, antifeminně a iracionálně orientován. K jeho agresivně prosazovaným hodnotám patří velebení osobní obranyschopnosti, zbraní, hrdinů a hrdinských činů, ať už současných nebo minulých, a prolévání krve vůbec. S nimi souvisí nekrofilie pramenící pravděpodobně z tradice uctívání předků, tribalisticky působící skupinová solidarita a na odiv stavěné, ritualizované chování vůči nepřítelům spojené s demonstrativně prováděnými ohavnostmi, jejichž masochistická sexuální symbolika patří k nejiracionálnějším stránkám jak minulých balkánských válek, tak i té současné. Autorovi – historikovi ze Štýrského Hradce, který se pokouší rekonstruovat etnické dějiny historicky do 14. století téměř nezdokumentovaného prostoru – nejde ale především o aktuální projevy patriarchálního řádu a mentality. Chce odhalit strukturální souvislosti, které ho formovaly a umožnily jeho přežití. Tento záměr se mu daří i přes nedostatečnost pramenů a nutnost překročit prostor vymezený historikovi a postupovat v německém jazykovém prostoru nepříliš obvyklým způsobem zahrnujícím integraci etnologických a antropologických údajů. Jeho vývody se vztahují k mezitím již zaniklým kmenovým společnostem, rodovým a příbuzenským svazům skalnatých horských regionů mezi dnešním severním Řeckem, Makedonií, Albánií, Kosovem, Bosnou-Hercegovinou, Chorvatskem a Srbskem. Jsou vystavěny okolo dvou časových os: doba historická začíná prakticky teprve ve 13.-14. století. Staví na historických svědectvích a zprávách, které jsou spojeny s kulturně antropologickými a etnologickými údaji. K době předhistorické – předliterární – využívá autor útržkovité poznatky o ilýrských kmenech, které obývaly tuto oblast v době zřejmě nejbližší k antické byzantské vrcholné kultuře a podílely se v kontinuitě zlomů, příp. přerušované kontinuitě na vzniku historických etnik tohoto re-

gionu: na etnický a/nebo kulturní odkaz Ilyrů se odvolávají jak Albánci považovaní za autochtonní obyvatelstvo, tak slovanští Chorvati. O této kontinuitě je možné mluvit v oblasti ekologické, společenskoeconomické a snad i myšlenkové. Má uzuální součást, se kterou souvisí vedle tradovaných, strukturálně přetrvávajících příbuzenských spolenectví také a především zvyková pravidla, která řeší právo, svépomoc (včetně krevní msty) a bezprávi nezávisle na státních autoritách a považují je za patrimonium vlastního kolektivu. Zlomý mají etnický, jazykový, konfesní a později státoprávní a národní ráz. Jejich výsledkem je adaptace na ekologické a společenskokulturní poměry pastevectví, asimilační procesy ve všech na Balkáně možných směrech, tj. jazyková romanizace, pořečťování, zeslovanštění „autochtonních“ a stejně tak dodatečná albanizace mnohých v průběhu času stále sem a tam migrujících skupin (před a během osmanské expanze), konfesní pokřesťanštění a islamizace, a hranice překračující rozšíření etnický, společenskoeconomický, jazykově nebo konfesně určených spolenectví. Etnohistorická část argumentace, jejíž komplikovanou spleť migračních pohybů etnik v důsledku klimatických a místně politických událostí společně s doprovodnými asimilačními a disimilačními procesy zde musíme vynechat, říká v základních tezích toto: přírodní poměry oblasti vedly předčasně k vytvoření převážně pasteveckého způsobu hospodářství. Migrační pohyby v nížinách a kultivace půdy omezily pastevecký prostor. Pastevecká spolenectví se musela přitom přizpůsobit dvěma různým typům prostředí. Pro jedno prostředí – „prostředí krátké cesty“ – byla charakteristická a určující sousedící poloha letní a zimní pastvy. Bylo možno je většinou dosáhnout za několik hodin chůze, hraniční linie tvořila údolí řek. Tyto zimní a letní pastviny byly zpravidla spojovány v souvislé teritorium. Skupiny, které je užívaly, se etablovaly jako (unilineární, exogamické) kmenové spolenosti s kolektivně užívaným kmenovým teritoriem, které autor dělí na šest typů, podle toho, zda jsou plně nebo polonomádské, zda byly organizovány na základě hospodaření příbuzenského, vesnického nebo jednotlivých domácností a jaké formy exogamie praktikovaly. Za klasické kmenové

oblasti platí skalnaté regiony Černé Hory, Hercegoviny, Chorvatska, Dalmácie a severní a střední Albánie. V prostředí „dlouhé cesty“, kde letní a zimní pastviny nemohly být sloučeny do jednoho teritoria, bylo nutné cesty a pastviny každoročně znovu zajišťovat. Sezónní stěhování stád trávající několik dní bylo obtížné a nebezpečné, požadavky na vztahy spolenectví korespondující s teritoriálními poměry a na vzájemnou pomoc byly velmi vysoké. Za těchto podmínek došlo k vytvoření (unilineárních, částečných rodů zahrnujících asi čtyři generace) rodových a (bilineárních) příbuzenských svazů s měnicími se typy exogamických pravidel sňatku, které představují základní formu spolenectví a rozšiřují sociální rámec kooperativní skupiny. Rodové a příbuzenské svazy nevytvářely tedy tolik teritorializované, příp. na velkém teritoriu rozmístěné formy příbuzenských aliancí. Za tradiční oblasti rodových a příbuzenských svazů platí jižní Albánie, severní Řecko a západní Makedonie. Pastevecké prostředí rozlišené v případě zkoumaných regionů polohou pastvin a délkou putovních cest je, jak známo, na celém světě organizováno patriarchálně. Descendenční linie mohou být unilineární (strana matky je pro systém příbuznosti nepodstatná, žena platí za cizí, není kooptována) nebo bilineární (příbuznost i po linii matky). Oba systémy jsou ve zkoumané oblasti prokázány, přičemž unilineární systém představuje u kmenových spolenectví a rodových svazů archaičtější variantu. Autor považuje tento unilineární systém příbuznosti za prvek ilyrského dědictví, neboť natolik archaický systém asi – a to je přesvědčivý argument – nemohl být vynalezen teprve ve 14. století, ze kterého je poprvé doložen. Paradoxně není unilineární posloupnost praktikována právě těmi spolenectvími, u nichž lze nejspíš předpokládat „ilyrské kořeny“. Organizační strukturu adaptovanou na pastevecké hospodářství, kde se konstituuje patriarchát jako řád a model na tomto ještě téměř zcela akefálním stupni lze charakterizovat takto: pastevecké hospodářství vyžaduje v obou prostředích (krátké a dlouhé cesty) vysoký stupeň opakované sezónní spolupráce pasteveckých skupin, upevňuje kolektivní vlastnictví pastvin a nemovitostí, které souvisí s extenzivní formou hospodaření

přecházející v rámci sloučení více rodin z generace na generaci, a vede v závěru k etablování generačně a domluvou podpořeného náčelnictví, které je tím dominantnější, čím více funkcí má v rámci daného sociálního systému splňovat. Platí následující pravidlo: čím více kultických funkcí (např. v rámci uctívání předků, příp. patronů) musí náčelník vykonávat, čím početnější a životně důležitější jsou pracovní organizací a sociální úkoly v tom kterém svazu a čím je slabší vojenská, administrativní a legislativní moc státu (a církve), o to důležitější roli přejímá vedle náčelníka celý mužský kolektiv, a tím vyhraněnější a pevnější je patriarchální systém a z něho vycházející patriarchální mentalita. Úkoly diktované pasteveckým hospodářstvím jsou přitom realizovány dvěma navzájem propojenými sociálními strukturami: Jsou to za prvé specifické celou rodinu zahrnující organizace pastevců („katuna“), které spolupracují přinejmenším v době letní, ale často i zimní pastvy. Jejich organizační základna je poměrně flexibilní: nemusí se skládat z pokrevně příbuzných pastevců a jejich složení se může rok od roku měnit, především v případě vnitřních svárů a na základě teritoriální konstelace. Kromě příslušných prací se na konci sezóny dělí také produkty, výnos a nově narozené ovce. Omezení možnosti pohybu katun (hlavně vytvořením států v oblasti – nejdříve byl vytvořen srbský stát ve 14. století, nástupem rolnictví, následky válečných konfliktů atd.) společně se zabíráním pastvin státem, šlechtou a církví vedlo k přeměně pohyblivých katun v kmenové společnosti a jejich pastvin na kmenová teritoria. Kaser (s. 110) spatřuje v této organizaci pastevců, která je typická pro celou zkoumanou oblast, předstupeň kmenové společnosti později adaptované na prostředí (prostředí krátké cesty) a rodových a příbuzenských svazů (prostředí dlouhé cesty). Stejně jako unilineární descendenční systém, nemohou být katuny žádnou novinkou 13. nebo 14. století, ze kterých jsou doloženy. Tvoří součást pastevecké organizace a jejich existenci lze předpokládat již u ilýrských kmenů. Nároky na spolupráci a organizaci pasteveckého hospodářství splňují společně s katunami specifické a pro tuto oblast typické, více rodin čítající svazy domácností („joint families“), které jsou počítány do katu-

ny. Kaser je označuje nezatíženým termínem „Mehrfamilienhaushalte“. Jejich mužští členové jsou navzájem horizontálně a vertikálně spřízněni, jsou to bratři jedné generace, kteří se oženili za života otce a kteří hospodaří v rámci rodinného svazu. Rozhodují na rozdíl od spřízněných a přivdaných žen plnoprávně o kolektivním vlastnictví půdy a nemovitostí skupiny a významnou měrou ovlivňují i všechna další rozhodnutí týkající se kolektivní domácnosti (akce a transakce všeho druhu). Spříznění členové ženského pohlaví nemají zákonem dané plnoprávné postavení (jejich nároky, práva a záležitosti jsou ale upraveny zvykově) a podléhají autoritě otce, bratrů (ke kterým je poji emocionální vazba podmíněná socializací výlučně v příbuzenském svazu a která platí pro všechny členy příbuzenské skupiny) a manžela. Přivdané ženy nemají prakticky žádná práva a jsou plně závislé na postavení manžela. Takovéto domácnosti o více rodinách nebyly vynalezeny v rámci balkánského patriarchátu, nýbrž jsou opakovaně se vyskytujícím důsledkem unilineárně-patrilineárních systémů přímého příbuzenství. V indoevropské oblasti byly hojně rozšířeny – jako příklad může sloužit „kula“ v Indii, „anchisteia“ v antickém Řecku, „faelagh“ v germánské oblasti a především kolektivně hospodařící a žijící domácnost rodin bratrů u Srbů a Chorvatů zvaná „zadruga“, ve které byl dlouhou dobu omylem spatřován slovanský (tedy ne s pasteveckým hospodářstvím, ale s rolnictvím spojený) vynález. Zpravidla se tyto vícerodinné domácnosti rozkládají časem na jednotlivé rodiny, a to samé se děje s dříve kolektivním mobilním a nemovitým majetkem. Původní rovnoprávnost všech přechází (v Evropě ve středověku pod vlivem římského práva, církve a v důsledku tlaku rolnického hospodaření, které zabraňuje rozkouskování půdy) k právně podloženému upřednostňování prvorozrozeného. Tento rozklad na jednotlivé rodinné buňky relativizuje značnou měrou nadrodinné a generační svazky, ruší většinou daná příbuzenská spojení a nahrazuje je zvolenými a měnícími se teritoriálními aliancemi. Jedním z důsledků hospodaření v malých rodinách je, že ta část potomstva, která nemá nárok na dědictví, je nucena si hledat obživu mimo rodinu jako děvečky nebo pacholci. (S touto změnou prostředí souvisí přeměna socializačních pod-